

7. Tatarkevych, V., 1999. 'Istoriya filosofiyi (History of Philosophy)', T. 3, L'viv : Svichado, 568 s.
8. Fokeyev, FV., 2003. 'Plyuralisticheskaya gipoteza v pragmatizme U. Dzheymsa (A Pluralistic Hypothesis in W. James's Pragmatism)', *Istoriya filosofii*, № 10, S. 121-139.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.16(9)-6

УДК 321.64:316.722

ІДЕОЛОГІЗАЦІЯ КУЛЬТУРИ ЯК ОСНОВА ЇЇ ДЕФОРМАЦІЇ В ТОТАЛІТАРНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

THE IDEOLOGIZATION OF CULTURE AS THE BASIS OF ITS DEFORMATION IN TOTALITARIAN SOCIETIES

С. І. Марепа

Актуальність дослідження. У різні епохи єдність культури і людини виявляється в різних формах. Останнє залежить від різноманітних чинників. Одним з найбільш впливових серед них є ідеологія. Опосередковуючи собою зв'язок і взаємодію людини і культури, ідеологія чинить тиск на культуру, деформує її людинотворчу сутність і функцію. Такий же тиск ідеологія чинить і на людину, чим деформує її культуротворчу функцію. В умовах ідеологізації суспільних відносин, життя суспільства загалом, взаємодія культури і людини має деформований характер. Актуальним воно є й для України. Останнє потребує глибокого теоретичного аналізу.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство належить до посттоталітарних, тому закономірно, що дискурс культури в нашій державі є полем зіткнення різноманітних ідеологем як тоталітарного, так і національного, і демократичного

Urgency of the research. In different eras, the unity of culture and human is manifested in various forms. The latter depends on various factors. One of the most influential factors among them is ideology. By mediating the connection and interaction of human and culture, ideology puts pressure on the culture, deforms its human nature and functions. Ideology also exerts the same pressure on a person, which distorts its cultural and creative functions. In conditions of the ideologization of social relations, the life of society as a whole, the interaction of culture and human has a deformed character. It is relevant for Ukraine. The latter requires a deep theoretical analysis.

Target setting. Modern Ukrainian society is post-totalitarian, therefore it is natural that the discourse of culture in our state is a clash of different ideologies of totalitarian, national and democratic characters. Accordingly, the problem of human self-

характеру. Відповідно, проблема самоідентифікації особи у плюралізмі культурних детермінант набуває особливого значення, а тим більше за умови стрімких процесів флуктуації сучасного суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують різні техніки аналітики та протистояння тоталітарному впливу в горизонті культури. У своєму дослідженні ми спиралися на роботи: Anne Lange (2012), Karina V. Korostelina (2013), Willem Van Vuuren (2005) G. Mirskii (2003), M.R. Thompson (2002), O. Drozdova та Paul Robinson (2019), Laurie Calhoun (2018).

Постановка завдання. Призначення дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати основні характеристики транзитивності сучасного українського суспільства з огляду на архітектуру тоталітаризму в сучасній українській культурі.

Виклад основного матеріалу. У стратегічному вимірі, завданням радянської влади було зменшення впливу національної культури та заміна її ідеологічними постулатами, що забезпечувало консолідацію народів, однак консолідацію ілюзійну, хибну в своїй основі. Розмивання національних засад життєдіяльності етносів стало основою руйнування культури, а відтак – руйнування людини, народу, нації. Одним з найефективніших інструментів подібної політики радянської влади протягом всього періоду існування тоталітарної держави було позбавлення національних культур та освітніх закладів можливості розвиватися на основі

identification in the pluralism of cultural determinants is of particular importance, and even more so with the rapid processes of fluctuations in modern public life.

Actual scientific researches and issues analysis. There are various techniques of analytics and opposition to totalitarian influence in the cultural horizon. In our study, we relied on the works: Anne Lange (2012), Karina V. Korostelina (2013), Willem Van Vuuren (2005) G. Mirskii (2003), M. R. Thompson (2002), O. Drozdova and Paul Robinson (2019), Laurie Calhoun (2018).

The research objective. The purpose of the study is to find out the main characteristics of the transitivity of modern Ukrainian society, given the architectonics of totalitarianism in modern Ukrainian culture.

The statement of basic material. In a strategic dimension, the task of the Soviet government was to reduce the influence of national culture and replace it with ideological postulates, which ensured the consolidation of peoples, but the illusionary consolidation, which was fundamentally false. The blurring of the national foundations of the life of ethnic groups became the basis for the destruction of culture, and then the destruction of man, people, nation. One of the effective tools of such a policy of the Soviet government during the entire period of the existence of a totalitarian state was the deprivation of national cultures and educational institutions of the opportunity to develop on the basis of national-linguistic ground,

національно-мовного ґрунту, який є феноменологічно-семантичним джерелом розвитку будь-якої культури.

Висновки. Культура є потужним чинником суспільної консолідації, але реалізація її інтегруючої ролі має свою національну та цивілізаційну специфіку. Особливого значення консолідуюча функція культури набуває у трансформаційних суспільствах, які лише означили вектор свого подальшого розвитку, але не закріпили його відповідними традиціями та нормами.

Ключові слова: людина, культура, ідеологія, ідеологізація, виховання.

which is a phenomenological and semantic source for the development of any culture.

Conclusions. Culture is a powerful factor in social consolidation, but the implementation of its integrating role has its own national and civilizational specifics. Of particular importance is the consolidating function of culture in transformational societies, which only outlined the vector of their further development, but did not fix it with relevant traditions and norms.

Key words: human, culture, ideology, ideologization, upbringing.

Актуальність дослідження. Роль культури в суспільстві важко переоцінити. Власне, суспільство це і є культура у різноманітних формовиявах – матеріальних і духовних. Створюючи культуру, людина формує себе як суспільну істоту. Справедливим є й зворотне формулювання: становлення людини як суспільної істоти здійснюється тільки шляхом творення культури. У різні епохи єдність культури і людини виявляється в різних формах. Останнє залежить від різноманітних чинників. Одним з найбільш впливових серед них є ідеологія. Опосередковуючи собою зв'язок і взаємодію людини і культури, ідеологія чинить тиск на культуру, деформує її людинотворчу сутність і функцію. Такий же тиск ідеологія чинить і на людину, чим деформує її культуротворчу функцію. В умовах ідеологізації суспільних відносин, життя суспільства загалом, взаємодія культури і людини має деформований характер. Викорінення деформацій, налагодження дійсно продуктивної взаємодії людини і культури покладає завдання деідеологізації суспільних відносин. Актуальним воно є й для України. Останнє потребує глибокого теоретичного аналізу.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство належить до посттоталітарних, тому закономірно, що дискурс культури в нашій державі є полем зіткнення різноманітних ідеологем як тоталітарного, так і національного, і демократичного характеру.

Відповідно, проблема самоідентифікації особи у плюралізмі культурних детермінант набуває особливого значення, а тим більше за умови стрімких процесів флуктуації сучасного суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують різні техніки аналітики та протистояння тоталітарному впливу в горизонті культури. Anne Lange (2012) доводить, що практики перекладу є способом боротьби із цензурою та шляхом вдосконалення культурного дискурсу, який нею обмежується. Інші алгоритми пропонує Karina V. Korostelina (2013), яка аналізує складний процес нарративної побудови ідентичності та влади в нових незалежних державах. Willem Van Vuuren (2005) прагне розкрити спокусливу логіку націоналістичних ідеологій та її ефективність у формуванні взаєморуйнівного зв'язку між масовою згодою та владою еліти. Проте тоталітаризм безпідставно вважати феноменом історичного минулого. Так, G. Mirskii (2003) посиляючись на змістовну історико-теоретичну базу, прагне з'ясувати проблему актуальності тоталітаризму в горизонті майбутнього. M. R. Thompson (2002) досліджує проблему транзитивних станів суспільств від тоталітаризму до посттоталітаризму та можливості прогнозування подібних трансформацій. Oksana Drozdova & Paul Robinson (2019) стверджують, що всебічний аналіз риторики допомагає розкрити політичну та ідеологічну спрямованість діяльності В. Путіна як керманича однієї з найбільших тоталітарних держав світу. Laurie Calhoun (2018) аналізує складну діалектику демократії та тоталітаризму, західних цінностей та тероризму, свободи життя та довільності смерті.

Постановка завдання. Призначення дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати основні характеристики транзитивності сучасного українського суспільства з огляду на архітекtonіку тоталітаризму в сучасній українській культурі.

Виклад основного матеріалу. У стратегічному вимірі, завданням радянської влади було зменшення впливу національної культури та заміна її ідеологічними постулатами, що забезпечувало консолідацію народів, однак консолідацію ілюзійну, хибну в своїй основі. Розмивання національних засад життєдіяльності етносів стало основою руйнування культури, а відтак – руйнування людини, народу, нації. Одним з найефективніших інструментів подібної політики радянської влади протягом всього періоду існування тоталітарної держави було позбавлення національних культур та освітніх закладів можливості розвиватися на основі національно-мовного ґрунту, який

є феноменологічно-семантичним джерелом розвитку будь-якої культури.

Безсумнівно тотальна ідеологізація культури у колишньому СРСР вела до деконсолідації українського народу, викоріненню традицій, мови, деформації ментальних рис нашого народу.

З особливою гостротою ідеологізація культури здійснюється в тоталітарних суспільствах, яскравим прикладом чого слугує система життєдіяльності колишнього СРСР. Формуючи нову спільноту під назвою радянський народ, тодішнє партійне керівництво намагалося поступово мінімізувати, а то й просто викорінювати національні культури народів СРСР, українського зокрема. Працівники культурної сфери вважалися частиною “ідеологічного фронту”, а всілякі спроби плекати національну культуру отримували тавро “буржуазного націоналізму” й відповідно засуджувались. В цьому контексті Н. Дмитренко зазначає, що “денаціоналізація національно-культурного життя органічно притаманна будь-якому тоталітарному державному устрою. Політичним і соціально-економічним підґрунтям денаціоналізації за радянських часів виступала всеохоплююча централізація державного управління. Ідеологічною основою процесу служила теорія злиття націй, створення нової історичної спільноти – радянського народу. Каналами денаціоналізації слугували органи державного управління, армія, культурні заклади, освіта, тощо” [5, с. 336].

Працівники освіти, науки та культури здебільшого брали активну участь у ідеологічній роботі партії. При цьому Україна була на особливому рахунку Сталіна, бо його турбував ворог комуністичної ідеології “буржуазний націоналізм”. “Критика партійними органами науковців штовхала їх на створення досліджень, які містили необґрунтовану критику українського національного руху” [9, с. 19].

З самого початку встановлення радянської влади в Україні ідеологізація культурного простору являла собою одним з основних завдань. Політика радянського керівництва в 20-х 30-х роках у галузі культури офіційно була названа “культурною революцією”. “У короткий строк планувалося ліквідувати неписьменність; створити систему народної освіти; сформувати кадри нової інтелігенції; перетворити літературу, мистецтво, гуманітарні науки на інструмент ідеологічного впливу на маси; використати наукові досягнення для соціалістичного будівництва. Характерними рисами духовного життя суспільства в цей період стали, з одного боку, новаторство і пошук,

ламання стереотипів, залучення широких народних мас до надбань та продукування культури, а з іншого – форсованими темпами наростали уніфікація, централізація, тотальна ідеологізація, загальне зниження рівня культури” [3, с. 401].

“У стратегічному вимірі, завданням радянської влади було зменшення впливу національної культури та заміна її ідеологічними постулатами, що забезпечувало консолідацію народів, однак консолідацію ілюзійну, хибну в своїй основі. Розмивання національних засад життєдіяльності етносів стало основою руйнування культури, а відтак – руйнування людини, народу, нації. Одним з найефективніших інструментів подібної політики радянської влади протягом всього періоду існування тоталітарної держави було позбавлення національних культур та освітніх закладів можливості розвиватися на основі національно-мовного ґрунту, який є феноменологічно-семантичним джерелом розвитку будь-якої культури. Без національної мови освіта, культура, громадянськість втрачають будь-яке енергетично-духовне джерело власного розвитку” [8, с. 184].

Як відомо, саме освіта, мова як важливі складники культури сприяють консолідації народу, тому у СРСР постійна увага приділялась інтернаціональному вихованню й штучно принижувалась роль національних складників культури.

Зокрема, офіційна мовна політика виходила із загальних засад ідеологічної концепції тоталітарної системи й активно протидіяла використанню мови як чинника утвердження національного фактора в суспільно-політичному житті. Реалізація дискримінаційної мовної політики ідеологічних структур призводила до постійного звуження сфери застосування української мови та відкритих русифікаторських заходів. “Характер і сутність цих процесів негативно впливали на розвиток культурно-освітньої сфери та рівень суспільної і національної свідомості. Внаслідок приниження ролі української мови процес національно-культурного будівництва в республіці позбувався національної спрямованості. Як наслідок, з’являвся нігілізм, зневага до здобутків національної культури, рідної історії, народних традицій. Відбувалася тенденція приниження функцій і розвитку української мови як “периферійної” та “хуторянської” перед російською мовою” [16, с. 89].

Продовжуючи вищезначені роздуми О. Сергійчук зазначає, що “тоталітаризм і панування офіційної ідеології зумовлювали

обмежений розвиток різних сфер життя українців. Особливо виразно це простежувалося у сфері мовлення. Загальноновживаними мовами на території республіки були українська й російська, проте остання активно впроваджувалася в суспільне життя українців. До XXI з'їзду КПРС (1959 р.) русифікація відбувалася у двох напрямках: перший – наближення української мови до російської, другий – "підміна" української мови російською. Політика, яку проводив уряд щодо наближення української мови до російської з "перспективою" подальшого злиття мов, зазнала краху, у зв'язку з цим вирішено було головну увагу приділити другій програмі русифікації – упровадженню російської мови як мови міжнаціонального спілкування" [13, с. 4].

Інтенсивний процес русифікації відбувався й у вищій школі. "Починаючи з 1954 р. знання української мови перестало бути обов'язковою вимогою при вступі до ВНЗ УРСР. Негативно на національну освіту впливав і той факт, що весь навчальний процес у вищих навчальних закладах України вівся переважно російською мовою, хоча українці становили понад 60 % усіх студентів" [10, с. 320].

Можна впевнено стверджувати, що русифікаторська мовна політика, яка проводилася на теренах СРСР, в Україні зокрема, була потужним деконсолідуючим чинником. Приниження ролі української мови та штучне звуження сфери її використання призводили до духовної дезінтеграції нашого народу.

В свою чергу, в освіті також відбувалася ідеологізація та денаціоналізація навчально-виховного процесу, пропагувалася орієнтація на "загальнорадянські культурні здобутки" та всіляко нищились прояви національної самосвідомості.

Так, у навчальних програмах не було поняття "український народ", Україна не розглядалася як держава, не вивчалася історія, географія України тощо. "Зміст освіти перетворився на інструмент реалізації суспільно-політичних ідеологем та планів тоталітарного режиму – стерти національну свідомість українського народу, замінивши її на загально радянську" [2, с. 237-238].

Освіта у СРСР безумовно сприяла деконсолідації українського народу як національної спільноти, орієнтуючись на формування "людини радянської", яка в ідеалі не повинна була мати національних ознак. Особлива роль у системі освіти відводилася суспільним наукам як основного засобу відтворення радянських постулатів та ідеалів.

Як свідчать історичні документи, ідеологічний контроль за суспільствознавцями ще більш посилювався після прийняття постанови

ЦК ВКП(б) від 6 серпня 1951 р. “Про заходи поліпшення викладання суспільних наук у вищих учбових закладах”. На виконання цієї постанови ЦК КП(б)У 22 серпня 1951 р. прийняв свою постанову “Про заходи по виконанню постанови ЦК ВКП(б) “Про заходи поліпшення викладання суспільних наук у вищих учбових закладах”. Цими документами була покладена велика відповідальність на місцеві партійні органи, зокрема обласні і міські партійні комітети, за стан викладання суспільних наук у вищій школі, наукову роботу і підготовку кадрів. Обкомам і міськкомам партії доручалось безпосередньо займатись питаннями укомплектування викладацькими кадрами кафедр суспільних наук, персонально затверджувати кожного викладача, звільняти з роботи осіб, що не відповідають за своїми політичними і діловими якостями вимогам вищої школи. До номенклатури ЦК КП(б)У вводилися аспіранти вишів з суспільних наук [11, с. 78]. Отже, ідеологізація освіти як складової культурного простору здійснювалась за радянських часів системно та послідовно, спираючись на спеціально підготовлений кадровий склад.

Ідеологічний контроль не оминув й театральне мистецтво, яке розвивалося за тими ж тенденціями, що й освіта. “Документи радянського періоду доводять, що театральне мистецтво також було заідеологізоване, зрусифіковане й зацентралізоване. Зокрема красномовним є Наказ Міністерства культури УРСР № 55 від 2 серпня 1963 р. “Про ідейну спрямованість театального репертуару та підвищення ролі театру в комуністичному вихованні трудящих”, який усе більше зміцнював ідеологічний контроль компартійної верхівки над постановкою нових мистецьких творів” [6, с. 367].

Ідеологізація та русифікація театру, кіно, телебачення, видавничої справи, наукової сфери, журналістики стали яскравим прикладом антиконсолідуючої сутності радянської культури для народів, що входили до складу СРСР.

Спираючись на численні документи, Н. Кіндрачук констатує, що “упродовж 1969-1980 рр. частка журналів, що виходили українською мовою, знизилася з 46 % до 19 %, а українських книжок – з 60 % до 24 %. Стрімко зменшувалась кількість україномовних підручників та посібників. У шкільних, а також обласних, міських та районних бібліотеках бракувало книг українських письменників. Читачі були позбавлені можливості ознайомитися з найкращими зразками української літератури. Контроль за діяльністю видавництва, ретельні

перевірки книжкових магазинів, фондів бібліотек навчальних й інших закладів на наявність "політично шкідливої літератури" значно звужували межі доступної інформації. Цілеспрямовано знищувалося все те, що містило в собі українське, спонукало до вивчення власної національної історії, сприяло вихованню почуття національної гідності та гордості, прищеплювало любов до української мови, традицій, звичаїв і культури, пропагувало національну ідею, ідею української державності та право українців на національне самовизначення" [7, с. 50-51].

Втілення в життя відповідних партійних настанов відбувалося шляхом організації тотального контролю над культурним життям. Ця роль відводилась передусім Народному комісаріату освіти. Він був центральним органом, що керував справою культури на державному рівні, і в свою чергу сам був підконтрольний ЦК КП(б)У. "Одним з основних засобів контролю мала стати цензура. Ще на початку 20-х років з цією метою були створені відповідні органи – Головліт, Головмистецтво, Головрепертком та інші з їх розгалуженою системою від центру до округу (області). Художні твори, наукові праці передусім розглядалися під кутом зору "ідеологічної витриманості", від чого залежало – бути чи не бути їм надбанням громадськості. В зв'язку з цим під жорстким контролем цензури постійно перебувала вся культурна сфера суспільного життя України" [1, с. 118].

Повноваження вищеозначених органів контролю за культурним життям країни були всеохоплюючими. Так, український Головрепертком запозичив основні положення Головного управління по контролю за видовищами та репертуаром НКО РСФРР від 1934 р., відтак дозволяв або забороняв виставу, прилюдне виконання драматичних, музичних та хореографічних творів, циркових та естрадних програм, запис та випуск грамофонних платівок, ввіз та вивіз музичних творів, кінокартин, займався реєстрацією стаціонарних і пересувних видовищних установ, здійснював контроль за їх діяльністю, вилучаючи будь-які твори, які мали агітацію та пропаганду проти радянської влади, розповсюджували державну таємницю, підбурювали націоналістичний та релігійний фанатизм, були "ідеологічно невитримані та "антихудожні". "Головрепертком мав право і повноваження: вилучати з обігу твори, заборонені до виконання; контролювати репертуар всіх видовищних закладів та прилюдне виконання всіх драматичних, музичних і хореографічних творів; закривати за рішеннями адміністративних та судових органів

видовищні установи; притягати посадовців до судової відповідальності за невиконання вимог Головреперткому; видавати правила, інструкції та розпорядження” [4, с. 129].

Продовжуючи вищезначені роздуми Т. Стоян стверджує, що “формування системи політичної цензури в СРСР відбувалося з ініціативи політбюро ЦК ВКП(б), яке здійснювало організаційно-функціональне та ідеологічне забезпечення відповідних державних і партійних структур. Партійні органи мали власний апарат політико-ідеологічного контролю за художньою літературою, кінематографом, музикою, образотворчим мистецтвом, а також через оргбюро та секретаріат ЦК партії впливали на державні установи, які займалися цензурною діяльністю. Монопартійна система формування радянської влади зумовила тотальний механізм ідеологічного нагляду за суспільством, особливо за культурою, засобами масової інформації, за письменниками, митцями. Партія насаджувала форми і методи функціонування карально-репресивних органів цензури, схилиючи одних літераторів до співпраці, інших відправляючи в табори. Головлітвська цензура, тобто суто державна структура, яка діяла при наркомосах союзних республік, тісно співпрацювала з партійними органами цензури, забезпечуючи таким чином її тотальний характер, уніфікаторські тенденції і функціональний централізм” [15, с. 169-170].

Цензура стримувала творчу енергію саморозвитку українського народу, втілюючи у життя лише ідеологічно-класові постулати, що сприяло деконсолідації українства як єдиної духовно-культурної спільноти вільної у своїх проявах. Система радянської цензури була спрямована на викорінення національного у культурі або його узгодження з ідеологічними постулатами, що у підсумку знищувало духовне тло розвитку українського народу.

У процесі ідеологізації української культури, у післявоєнні роки, особлива увага приділялася Західній Україні, де жевріли осередки спротиву радянській владі, не згасали спроби розвивати автентичні культурні традиції. У радянській пресі культивувалася ідея про те, що Західна Україна є осередком “буржуазного націоналізму”, який необхідно викоринити. Відповідно таке протиставлення регіонів України стало антиконсолідуючим чинником культурного розвитку країни.

В цілому у СРСР простежувалась генеральна лінія партії на протиставлення національного інтернаціональному у культурі, при

привалюванні останнього. З цією метою, наприкінці 40 – початку 50-х років ХХ ст. керівництво більшовицької партії та радянського уряду, в тому числі й в Україні, ухвалило десятки постанов, які давали поштовх для цькування, паплюження, морального та фізичного винищення найактивнішої у творчому і громадсько-політичному плані мистецької та наукової еліти. Зокрема, доповіді партійного діяча того періоду А. Жданова, спрямовані на “викриття” різних “перекручень і хиб” у літературі, філософії, музиці, а також відповідні Постанови ЦК ВКП(б) негайно дублювалися в Україні. За офіційним формулюванням, така боротьба скеровувалась проти “безідейності, безпринципності, формалізму, космополітизму й низькопоклонства перед гнилим Заходом”. На практиці вона швидко перетворилася на кампанію насаджування російського шовінізму і викликала черговий погром культури неросійських народів, зокрема української національної культури та науки. В Україні “ждановщина” набрала форм гострої критики “буржуазного націоналізму”, насамперед в історії та літературі. Партійне керівництво вимагало від українських культурних і наукових діячів дотримування принципів пролетарського інтернаціоналізму, що фактично означало відмову від національних засад творчості. Однією з ключових вимог того часу, що стосувалася української культури, стала вимога: тісніше зливалася з великою російською культурою [14, с. 118].

Заради власного самозбереження, як людини та творчої особистості, діячи української культури мали показати свою лояльність існуючим ідеологемам, відмовитись повністю або частково від національних пріоритетів у творчості, що посилювало деконсолідацію вітчизняного культурного простору.

Отже, в якості висновку можна погодитись з думкою О. Посвістака проте, що “у радянському суспільстві ідеологічний і політичний контроль державних і політичних структур набуває тотального характеру. Створюються такі умови, які забезпечують втручання, насамперед органів державної безпеки, у справи літератури, мистецтва, у творчий процес, діяльність громадських організацій, виробництво, медицину і навіть особисте життя. Увага в першу чергу звертається на підготовку необхідних кадрів, які були б спроможні виконати висунуті владою завдання. Вище політичне керівництво країни, державні та партійні структури у регіонах ставлять за мету виховати засобами культури, мистецтва, художнього слова потрібного режиму виконавця через створення і поширення

творів мистецтва, відповідних “регламенту”. Їх творення відбувалось в умовах заміни владою ідейно-естетичних поглядів вузькокласовими рамками, зведення багатогранності до уніфікації” [12, с. 209-210].

Безсумнівно тотальна ідеологізація культури у колишньому СРСР вела до деконсолідації українського народу, викоріненню традицій, мови, деформації ментальних рис нашого народу.

Висновки. Підсумовуючи викладене слід зазначити, що культура є потужним чинником суспільної консолідації, але реалізація її інтегруючої ролі має свою національну та цивілізаційну специфіку. Особливого значення консолідуюча функція культури набуває у трансформаційних суспільствах, які лише означили вектор свого подальшого розвитку, але не закріпили його відповідними традиціями та нормами. Розмірковуючи про консолідуючу роль культури в українському трансформаційному суспільстві, з нашої точки зору, варто розкрити основні напрямки та проблеми її реалізації у пострадянський період, а також проаналізувати ті негативні наслідки, що спричинив вплив комуністичної ідеології на розвиток вітчизняної культури.

Освіта у СРСР безумовно сприяла деконсолідації українського народу як національної спільноти, орієнтуючись на формування “людини радянської”, яка в ідеалі не повинна була мати національних ознак. Особлива роль у системі освіти відводилась суспільним наукам як основного засобу відтворення радянських постулатів та ідеалів.

Список використаних джерел:

1. Автушенко, І., 2000. ‘Вплив комуністичного тоталітарного режиму на культурний розвиток України (1920 – перша половина 30-х рр.)’, *Етнічна історія народів Європи*, Вип. 5, С. 118-122.
2. Березівська, ЛД., 2008. ‘Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія’, К. : Богданова А. М., 406 с.
3. Бойко, ОД., 2003. ‘Історія України’, К. : Академвидав, 656 с.
4. Годун, Н., 2011. ‘Політико-ідеологічний нагляд за кіно-театральними закладами наприкінці 1920-х–1930-х рр.’, *Український історичний збірник*, Вип. 14, С. 122-130.
5. Дмитренко, НМ., 2010. ‘Політика денационалізації культурного життя в Україні : місцеві музеї північного лівобережжя – співучасник чи жертва? (кінець 20-х – 30-і роки ХХ ст.)’, *Сіверщина в історії України*, *Збірник наукових праць*, Випуск 3, К.-Глухів, С. 336-342.
6. Институт при ЦК КПСС, 1972. ‘Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, 1898-1971’, *Т. 8 (1959-1965 гг.)*, М. : Политиздат, 567 с.

7. Кіндрачук, Н., 2016. 'Національне поневолення українців в умовах русифікації мовно-культурного простору УРСР : 60-70-ті роки ХХ ст.', *Схід*, № 2, С. 48-53.
8. Левіт, ДА., 2013. 'Денаціоналізація та "мілітаризація" культурного простору університетів як ознака їх життєдіяльності у тоталітарному суспільстві', *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова, Серія 18 : Економіка і право, Вип. 22*, С. 183-189.
9. Ніколаєць, ЮО., 2010. 'Ідеологізація радянської культури повоєнних років у висвітленні українських вчених', *Вісник Черкаського університету. Серія "Історичні науки", Випуск 192, Частина 1*, С. 18-26.
10. Панчук, МІ., ред., 1994. 'Національні відносини в Україні у ХХ ст. : зб. документів і матеріалів', К. : *Наук. думка*, 560 с.
11. Пітов, В., 1968. 'Вища школа Української РСР за 50 років : у двох частинах (1917-1967 рр.)', Ч. 2 : (1945-1967 рр.), К. : *Вид-во Київ. ун-ту*, 540 с.
12. Посвістак, ОА., 2014. 'Формування масової політичної культури в радянському суспільстві 1930-х років', *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Серія : Історія, Вип. 22*, С. 209-212.
13. Сергійчук, О., 2002. 'Мовна ситуація у вищих навчальних закладах України (1955-1965)', *Етнічна історія народів Європи, № 6*, С. 4-8.
14. Сірук, НМ., 2014. 'Ідеологічний нагляд за культурною сферою України (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.)', *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку, Вип. 20(2)*, С. 117-121.
15. Стоян, Т., 2009. 'Партійно-ідеологічне керівництво радянською системою політичної цензури (1922-1933 рр.)', *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Серія : Історичні науки, Вип. 12*, С. 161-172.
16. Тевікова, О., 2008. 'Русифікаторська політика радянської влади в галузі освіти в роки тимчасової лібералізації тоталітарної системи', *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць, Випуск 13*, Рівне : РДГУ, С. 84-89.
17. Lange, A., 2012. 'Performative Translation Options Under The Soviet Regime', *Journal of Baltic Studies, Volume 43, Issue 3*, P. 401-420. (DOI : <https://doi.org/10.1080/01629778.2011.634699>).
18. Korostelina, KV., 2013. 'Mapping national identity narratives in Ukraine', *Nationalities Papers The Journal of Nationalism and Ethnicity, Volume 41, Issue 2*, P. 293-315. (DOI : <https://doi.org/10.1080/00905992.2012.747498>).
19. Van Vuuren, W., 2005. 'Ideologies of racial nationalism : The method in their madness', *Politikon, South African Journal of Political Studies, Volume 32, Issue 1*, P. 59-81. (DOI : <https://doi.org/10.1080/02589340500101741>).

20. Mirskii, G., 2003. 'Did Totalitarianism Disappear Together with the Twentieth Century?', *Russian Social Science Review, Volume 44, Issue 5*, P. 32-58. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.2753/RSS1061-1428440532>).
21. Drozdova, O., Robinson, P., 2019. 'A Study of Vladimir Putin's Rhetoric', *Europe-Asia Studies, Volume 71, Issue 5*. P. 805-823. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1603362>).
22. Thompson, MR., 2002. 'Totalitarian and Post-Totalitarian Regimes in Transitions and Non-Transitions from Communism', *Totalitarian Movements and Political Religions, Volume 3, Issue 1*, P. 79-106. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/714005469>).
23. Calhoun, L., 2018. 'Tendencies in drone strikes by states', *Critical Studies on Terrorism, Volume 11, Issue 2*, P. 357-375. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/17539153.2018.1456726>).

References:

1. Avtushenko, I., 2000. 'Vplyv komunistychnoho totalitarnoho rezhymu na kul'turnyy rozvytok Ukrainy (1920 – persha polovyna 30-kh rr.) (The Impact of the Communist Totalitarian Regime on the Cultural Development of Ukraine (1920 - First Half of the 1930s))', *Etnichna istoriya narodiv Yevropy, Vyp. 5*, S. 118-122.
2. Berezivs'ka, LD., 2008. 'Reformuvannya shkil'noyi osvity v Ukraini u KHKH stolitti : monohrafiya (Reforming School Education in Ukraine in the Twentieth Century : A Monograph)', K. : *Bohdanova A. M.*, 406 s.
3. Boyko, OD., 2003. 'Istoriya Ukrainy (History of Ukraine)', K. : *Akademvydav*, 656 s.
4. Hodun, N., 2011. 'Polityko-ideolohichnyy nahlyad za kino-teatral'nymy zakladamy naprykintsi 1920-kh–1930-kh rr. (Political and Ideological Oversight of Cinema and Theater Establishments in the Late 1920s – 1930s)', *Ukrayins'kyi istorychnyy zbirnyk, Vyp. 14*, S. 122-130.
5. Dmytrenko, NM., 2010. 'Polityka denatsionalizatsiyi kul'turnoho zhyttya v Ukraini : mistsevi muzeyi pivnichnoho livoberezhzhya – spivuchasnyk chy zhertva? (kinets' 20-kh – 30-i roky KHKH st.) (Politics of the Denationalization of Cultural Life in Ukraine: Local Museums of the Northern Left Bank – Contributor or Victim? (late 20-ies - 30-ies of the twentieth century))', *Sivershchyna v istoriyi Ukrainy, Zbirnyk naukovykh prats', Vypusk 3*, K.-Hlukhiv, S. 336-342.
6. Institut pri TSK KPSS, 1972. 'Kommunisticheskaya partiya Sovetskogo Soyuzu v rezolyutsiyakh i resheniyakh s'yezdov, konferentsiy i plenumov TSK, 1898-1971 (Communist Party of the Soviet Union in Resolutions and Decisions of Congresses, Conferences and Plenums of the Central Committee, 1898-1971)', *T. 8 (1959-1965 gg.)*, M. : *Politizdat*, 567 s.
7. Kindrachuk, N., 2016. 'Natsional'ne ponevolennya ukrayintsiv v umovakh rusyfikatsiyi movno-kul'turnoho prostoru URSR:60-70-ti roky KHKH st. (National Enslavement of Ukrainians in the Conditions of the Russification of the Linguistic and Cultural Space of the Ukrainian SSR : The 60-70s of the Twentieth Century)', *Skhid, № 2*, S. 48-53.

8. Levit, DA., 2013. 'Denatsionalizatsiya ta "militaryzatsiya" kul'turnoho prostoru universytetiv yak oznaka yikh zhyttyediyal'nosti u totalitarnomu suspil'stvi (Denationalization and "Militarization" of the Cultural Space of Universities as a Sign of Their Livelihoods in a Totalitarian Society)', *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova, Seriya 18 : Ekonomika i pravo, Vyp. 22*, S. 183-189.
9. Nikolayets', YuO., 2010. 'Ideolohizatsiya radyans'koyi kul'tury povoyennykh rokiv u vysvitleni ukrayins'kykh vchenykh (Ideologization of Soviet Culture of the Post-War Years in the Coverage of Ukrainian Scientists)', *Visnyk Cherkas'koho universytetu. Seriya "Istorychni nauky", Vypusk 192, Chastyna 1*, S. 18-26.
10. Panchuk, MI., red., 1994. 'Natsional'ni vidnosyny v Ukrayini u KHKH st. : zb. dokumentiv i materialiv (National Relations in Ukraine in the Twentieth Century. : The Collection of Documents and Materials)', K. : *Nauk. dumka*, 560 s.
11. Pitov, V., 1968. 'Vyshcha shkola Ukrayins'koyi RSR za 50 rokiv : u dvokh chastynakh (1917–1967 rr.), CH. 2 : (1945–1967 rr.) (High School of the Ukrainian SSR for 50 Years : In Two Parts (1917–1967))', *Part 2 : (1945–1967)*, K. : *Vyd-vo Kyyv. un-tu*, 540 s.
12. Posvistak, OA., 2014. 'Formuvannya masovoyi politychnoyi kul'tury v radyans'komu suspil'stvi 1930-kh rokiv (The Formation of Mass Political Culture in Soviet Society of the 1930s)', *Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho, Seriya : Istoriya, Vyp. 22*, S. 209-212.
13. Serhiychuk, O., 2002. 'Movna sytuatsiya u vyshchykh navchal'nykh zakladakh Ukrayiny (1955-1965) (The Language Situation in Higher Education in Ukraine (1955-1965))', *Etnichna istoriya narodiv Yevropy, № 6*, S. 4-8.
14. Siruk, NM., 2014. 'Ideolohichnyy nahlyad za kul'turnoyu sferoyu ukrayiny (druha polovyna 40-kh – pochatok 50-kh rokiv KHKH st.) (Ideological Supervision of the Cultural Sphere of Ukraine (Second Half of the 1940s – Beginning of the 1950s))', *Ukrayins'ka kul'tura : mynule, suchasne, shlyakhy rozvytku, Vyp. 20(2)*, S. 117-121.
15. Stoyan, T., 2009. 'Partiyno-ideolohichne kerivnytstvo radyans'koyu systemoyu politychnoyi tsenzury (1922-1933 rr.) (Party-Ideological Leadership of the Soviet System of Political Censorship (1922-1933))', *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka, Seriya : Istorychni nauky, Vyp. 12*, S. 161-172.
16. Tevikova, O., 2008. 'Rusyfikators'ka polityka radyans'koyi vlady v haluzi osvity v roky tymchasovoyi liberalizatsiyi totalitarnoyi systemy (Russification Policy of Soviet Power in the Field of Education in the Years of Temporary Liberalization of the Totalitarian System)', *Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi ta usesvitn'oyi istoriyi : Naukovi zapysky Rivnens'koho derzhavnogo humanitarnoho universytetu : zbirnyk naukovykh prats', Vypusk 13, Rivne : RDHU*, S. 84-89.

17. Lange, A., 2012. 'Performative Translation Options Under The Soviet Regime', *Journal of Baltic Studies*, Volume 43, Issue 3, P. 401-420. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/01629778.2011.634699>).
18. Korostelina, KV., 2013. 'Mapping national identity narratives in Ukraine', *Nationalities Papers The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Volume 41, Issue 2, P. 293-315. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/00905992.2012.747498>).
19. Van Vuuren, W., 2005. 'Ideologies of racial nationalism : The method in their madness', *Politikon, South African Journal of Political Studies*, Volume 32, Issue 1, P. 59-81. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/02589340500101741>).
20. Mirskii, G., 2003. 'Did Totalitarianism Disappear Together with the Twentieth Century?', *Russian Social Science Review*, Volume 44, Issue 5, P. 32-58. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.2753/RSS1061-1428440532>).
21. Drozdova, O., Robinson, P., 2019. 'A Study of Vladimir Putin's Rhetoric', *Europe-Asia Studies*, Volume 71, Issue 5. P. 805-823. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1603362>).
22. Thompson, MR., 2002. 'Totalitarian and Post-Totalitarian Regimes in Transitions and Non-Transitions from Communism', *Totalitarian Movements and Political Religions*, Volume 3, Issue 1, P. 79-106. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/714005469>).
23. Calhoun, L., 2018. 'Tendencies in drone strikes by states', *Critical Studies on Terrorism*, Volume 11, Issue 2, P. 357-375. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/17539153.2018.1456726>).

DOI 10.33930/ed.2019.5007.16(9)-7

УДК 165.741

**СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ТРАКТУВАННЯ ТЕРМІНУ
“ДУХОВНІСТЬ” УКРАЇНСЬКИМИ ПЕДАГОГАМИ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

*OUTLOOK FUNDAMENTALS OF THE TERM “SPIRITUALITY”
INTERPRETATION BY THE UKRAINIAN EDUCATORS
(THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY)*

О. С. Цибулько

Актуальність дослідження.
У період національного відродження України особливій актуальності набуває проблема духовності. Розвиток духовних

Urgency of the research.
During the period of national revival of Ukraine the special actuality is acquired the problem of spirituality. The development of spiritual